

Recensie: Jacob van Maerlant, *Der Naturen Bloeme*,
vertaald door Ingrid Biesheuvel

Bron: <https://www.walburgpers.nl/nl/book/9789464563214/der-naturen-bloeme> (Publiek domein)

In 1998 verzorgde Ingrid Biesheuvel een bloemlezing uit het werk van Jacob van Maerlant in de *Deltareeks* onder de titel *Maerlants werk. Juweeltjes van zijn hand* (Amsterdam: Ambo & AUP, 1998). Een jaar later stelde ze met Frits van Oostrom een deeltje in de serie *Tekst in Context* samen over Jacob van Maerlant (Amsterdam: AUP, 1999) en zopas verscheen haar complete vertaling van *Der Naturen Bloeme* bij Walburg Pers. In 1989 had Peter Burger in de *Griffioenreeks* onder de titel *Het boek der natuur* al een (gedeeltelijke) vertaling van dit werk gepubliceerd met een uitvoerig nawoord, die inmiddels ook beschikbaar is in de *Digitale Bibliotheek der Nederlandse Letteren*. Maar dankzij Ingrid Biesheuvel beschikken we nu over een complete vertaling van het werk, die op elke pagina geïllustreerd is met prachtige miniaturen uit het Leidse handschrift (het enige handschrift van *Der Naturen Bloeme* dat tot op het einde toe verlicht is) en verder voorzien is van een korte inleiding (7 blz.), een verantwoording (4 blz.), een register (14 blz.) en een ‘verklarende namenlijst’ in alfabetische volgorde (6 blz.).

In de inleiding wordt eerst een beknopt overzicht gegeven van het leven en het werk van Jacob Maerlant en een overzicht van de bronnen, de inhoud en de overlevering van het werk. De vertaler signaleert hier ook een belangrijk kenmerk van de tekst. Hoewel Maerlant beweert dat hij niets uit zijn duim heeft gezogen en dat zijn kennis gebaseerd is op een eeuwenoude wetenschappelijke traditie, die teruggaat naar de Griekse Oudheid, mogen we zijn werk niet als een slaafse vertaling beschouwen, maar moeten we het een bewerking noemen. Maerlants biologieboek bevat een aantal ‘wijze lessen’, morele raadgevingen, die weliswaar grotendeels afkomstig zijn uit zijn bronnen, maar soms toch ook door hem zelf zijn bedacht. Het is jammer dat Biesheuvel niet ingaat op de middeleeuwse traditie van de natuurencyclopedieën en bestiaria, waarin vanaf het begin de natuur geplaatst wordt in relatie tot de schepping en het dierlijk gedrag in het kader van Gods heilplan, dat vaak beschouwd wordt als een voorbeeld voor het menselijk gedrag. De verschillen tussen de middeleeuwse bestiaria en de moderne biologieboeken hadden volgens mij door de vertaler meer in het daglicht gesteld mogen worden. (Vergelijk bv. Janssens, 1991, p. 161-165.) De inleiding bevat ook een (te) korte beschrijving van de middeleeuwse geneeskunst en gezondheidsleer, die gebaseerd waren op de zgn. temperamentenleer uit de Griekse en de Romeinse Oudheid. Ook daar had de vertaler wat dieper op in kunnen gaan, omdat de invloed ervan tot vandaag de dag nog altijd in ons taalgebruik aanwezig is. Niet alleen in de aanduidingen van het menselijk karakter als ‘flegmatiek’ en ‘melancholiek’ (die

expliciet door haar genoemd worden), maar ook in veel andere woorden zoals 'heethoofdig, koelbloedig, warmbloedig, frigide, hardvochtig, zwartgallig, choleric' en zelfs 'slijmbal' en 'slijmerd'. (Zie O. H. Lie, 2006, p. 73-75.)

fleumático

sanguíneo

colérico

melancólico

Afbeelding: *De vier temperamenten*. (Publiek domein)
Bron: J. Janssens (2023), p. 6.

Jef Janssens ziet nog meer actuele aanknopingspunten: ‘En het verklaart, volgens middeleeuwse normen, ook een aantal ziekteverschijnselen. Door allerlei omstandigheden kan het gebeuren dat het element flegma in te grote hoeveelheden in je lichaam voorkomt. Dat lichaamswater verschijnt als slijm, koud en vochtig, hoopt zich op in jouw hoofd en wordt afgescheiden in de vorm van *fluimen* (afgeleid van *flegma*, *fleuma*) in keel en longen. Het komt met andere woorden naar beneden, het valt neerwaarts naar borsthoogte: het gaat om een *val-ling*, zoals een verkoudheid (virale nasofaryngitis) in onze dialecten wordt genoemd (in de middeleeuwen: een zink-ing, Mnl. sinckinghe). Het snot (koud, vochtig) verlaat het hoofd dat daardoor verhit: koorts!’ (Janssens, 2023, p. 5-6.)

De inleiding eindigt met een stukje over de ‘Overleving en miniaturen’ en een beknopte bibliografie onder de titel ‘Meer weten’, die maar vijf publicaties telt. Terecht merkt de vertaler daarbij op, dat Peter Burger (1989) ‘veel meer informatie (bevat) dan hier gegeven kon worden’. Voor meer literatuur over *Der Naturen Bloeme* kunnen we dus ook daar terecht.

De proloog begint met iets wat heel zeldzaam is in Middelnederlandse teksten: de schrijver noemt zichzelf als auteur. Hij geeft een overzicht van zijn bronnen en beklemtoont, dat alles in de Natuur ‘ergens voor dient’ in het kader van de schepping van God. Precies daarom moet volgens hem iedereen God loven en prijzen. *Der Naturen Bloeme* bevat verder dertien hoofdstukken, waarin de natuurverschijnselen ‘in dalende volgorde’ worden beschreven, afhankelijk van hun relatie tot God. Dat wil zeggen dat wat het dichtst bij God staat op de eerste plaats komt en wat het verst van Hem verwijderd is op de laatste plaats staat. In elk hoofdstuk wordt ook kennis over medicijnen gegeven. In die dertien hoofdstukken behandelt Maerlant achtereenvolgens de mens, de viervoetige dieren, de vogels, de zeemonsters, de vissen, de kruipende dieren, de insecten, de bomen, de specerijen, de geneeskrachtige kruiden, de bronnen en rivieren, de edelstenen en de zeven metalen. Elk hoofdstuk vertoont dezelfde structuur: het begint met een algemene inleiding en eindigt met een epiloog. Daartussen vindt men de beschrijving van planten en dieren in alfabetische volgorde. Die zijn wel onder de Latijnse naam opgenomen, omdat van verschillende namen volgens Maerlant geen Diets equivalent voorhanden was.

In het eerste hoofdstuk komt de mens, als koning van de schepping aan de orde, en wel door een beschrijving van de zes levensstadia van de mens en een

aantal verbazingwekkende vreemde volkeren. Volgens Veerle Uyttersprot komen de zes levensfasen van de mens overeen met de zes stadia van de heilsgeschiedenis en met de zes dagen van de schepping. God rustte op de zevende dag en daarom moet de mens ook zes tijdperken arbeiden. Pas daarna kan hij deelhebben aan de eeuwige rust bij God.

Het vermelden van al die vreemde wezens, zoals de amazonen, cyclopen en pygmeeën, vraagt wel enige toelichting. We weten intussen dat ook dit geloof in de zgn. Pliniaanse volkeren niets te maken heeft met een naïef middeleeuws bijgeloof, maar uit de oudheid stamt. Nieuw is wel dat er in de middeleeuwen een theologische verklaring voor gegeven wordt, die als volgt kan worden omschreven: 'De idee kadert in de theorieën rond afwijkingen (handicaps, monsterlijke kinderen) binnen het "normale" menselijke ras. Augustinus (...) opperde dat, wanneer men dergelijke individuen niet als menselijk beschouwt, dit zoveel zou betekenen als God beschuldigen van slecht vakmanschap. Bij uitbreiding geldt dit ook voor de fabelachtige mensenrassen. Augustinus veronderstelt verder dat het zelfs niet uitgesloten is dat God de fabelrassen creëerde om de mensen ervan te overtuigen dat ook individuele afwijkende geboorten een uiting zijn van Zijn almacht en niet het verkeerd uitgevallen resultaat van een onbekwaam kunstenaar.' (Uyttersprot, 1990, p. 169.) De wondervolkeren zijn dus allesbehalve een uiting van primitief middeleeuws bijgeloof, maar een voorbeeld van middeleeuwse tolerantie en solidariteit tegenover mensen met een handicap! (Zie Janssens, 1993, p. 44-47.)

Die vreemde volkeren zijn bv. ook te zien op de latei onder het timpaan van het middenportaal in de narthex van de Basiliek Sainte-Marie-Madeleine van Vézelay. Daarop staan een aantal onbekende volkeren: van rechts naar links, de Panotti (mensen met grote oren), de Pygmeeën (waarvan er één een trap gebruikt om een paard te bestijgen) en de Macrobiërs uit Ethiopië (een volk van reuzen). (Zie afbeelding.)

Dat Maerlant de namen van de viervoetige dieren, vogels, vissen enz. uitsluitend in het Latijn geeft, hoeft ons niet te verbazen. In een aantal gevallen blijkt de Nederlandse benaming hem niet alleen onbekend te zijn, maar zelfs niet te bestaan. Dat geldt a fortiori voor alle fabeldieren, waarover Ingrid Biesheuvel in 2017 een boeiend boekje (met tekeningen van J. Rabou) samenstelde, waarin we niet alleen veel informatie over die fabeldieren zelf kunnen vinden, maar ook over hun latere en hun actuele betekenis. Vrijwel alle dieren, bomen, kruiden enz. in *Der Naturen Bloeme* worden door Biesheuvel

(met de hulp van een bioloog) geïdentificeerd door middel van de huidige Nederlandse en de Latijnse benaming.

Afbeelding: *Timpaan van het middenportaal in de narthex van de Basiliek Sainte-Marie-Madeleine van Vézelay.*

Bron: https://nl.wikipedia.org/wiki/Basiliek_Sainte-Marie-Madeleine_van_V%C3%A9zelay#/media/Bestand:V%C3%A9zelay_Narthex_Tympan_central_220608_04.jpg (Publiek domein)

Het boek is fraai uitgegeven (ingebonden en rijk geïllustreerd, én met een groen leeslintje). Eén schoonheidsfoutje: op de kaft staan alle illustraties netjes op een groen veld, behalve één afbeelding links: het gevleugelde paard Pegasus, dat helaas niet binnen de lijntjes kon blijven! Op de weergaven van hele folio's uit het manuscript zijn de miniaturen eigenlijk te klein afgebeeld (bv. op p. 25), maar gelukkig is er ook een digitale versie van het Leidse handschrift voorhanden, waarop men alle miniaturen naar hartenlust kan vergroten. Die digitale versie is hier te vinden:

<https://digitalcollections.universiteitleiden.nl/view/item/1602664> of via: <http://hdl.handle.net/1887.1/item:1602664>

(Misschien moet ik hier ook even vermelden, dat er niet minder dan zeven geïllustreerde handschriften van *Der Naturen Bloeme* bewaard gebleven zijn, waarvan een aantal inmiddels ook in een gedigitaliseerde versie te raadplegen zijn op het internet.)

Het valt wel te betreuren, dat het boek geen beschrijving van het handschrift en de miniaturen bevat. Wie zijn bv. de ‘geleerde mannen’, die vaak in het begin van een hoofdstuk worden afgebeeld? Zijn dat portretten van Maerlant zelf of van zijn autoriteiten? En welke autoriteiten zijn dat dan? In het begin van het handschrift staat een paginagrote Sint-Christoffel met het kind Jezus op zijn schouders. Daarover zegt de vertaler: ‘Algemeen wordt aangenomen dat deze afbeelding de opdrachtgever van het Leidse handschrift moet voorstellen, de Utrechtse geestelijke Jan van IJsselstein.’ (p. 12) Maar dat slaat natuurlijk op de knielende man, die naast de heilige met gevouwen handen staat afgebeeld. Of is dat misschien de opdrachtgever van het werk zelf, Nicolaas van Kats?

Tot slot heb ik nog één bedenking: men zich zou kunnen afvragen waarom deze middeleeuwse natuurencyclopedie tot de Nederlandse literatuur gerekend wordt (en zelfs tot de canon daarvan), terwijl dat niet of veel minder het geval is met talloze teksten uit de zogenaamde Middelnederlandse artesliteratuur, bv. *Het boek van Sidrac*, een wetenschappelijke encyclopedie over de geografie, de mens en het dierenrijk, die in de veertiende eeuw uit het Frans vertaald werd. Zowel *Der Naturen Bloeme* als *Het boek van Sidrac* zijn op rijm gesteld, maar dat is op zich geen argument om ze tot de literaire erfgoed te rekenen, zoals Ingrid Biesheuvel ook terecht opmerkt: ‘We moeten Maerlants werk, en dus ook *Der Naturen Bloeme*, niet zien als poëzie, maar als proza-op-rijm, allemaal vertaald (maar ook bewerkt en aangevuld) uit veelal Latijnse geschriften, zowel eigentijds als klassiek.’ (p. 8). De opname van *Der Naturen Bloeme* in de canon van de Nederlandse literatuur lijkt me in feite meer gebaseerd te zijn op de reputatie van de schrijver (‘Vader der Dietsche dichtren algader’) dan op de literaire kwaliteiten van het werk. Maar dat staat het lees- en kijkplezier, dat men volop door middel van deze publicatie kan ervaren, volstrekt niet in de weg!

Bibliografische informatie

Jacob van Maerlant, *Der Naturen Bloeme. Uit het Middelnederlands vertaald door Ingrid Biesheuvel*. Zutphen: Walburg Pers, 2024. Uitvoerig geïllustreerd met miniaturen uit het Leidse Handschrift. Ingebonden, groot formaat, 288 p.

Bibliografie

I. Biesheuvel & J. Rabou, *Wonderwezens. Klein overzicht van mythische figuren. Met een voorwoord van Imme Dros*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep, 2017.

P. Burger (samenstelling en vertaling), *Jacob van Maerlant. Het boek der natuur*. Amsterdam: Querido, 1989 (tweede druk: 1995). Geraadpleegd via:
https://www.dbnl.org/tekst/maer002dern03_01/maer002dern03_01_0004.php

J. Janssens e.a., *Van den Vos Reynaerde. Het Comburgse handschrift*. Leuven: Davidsfonds, 1991.

J. Janssens, *De middeleeuwen zijn anders. Cultuur en literatuur van de 12de tot de 15de eeuw*. Leuven: Davidsfonds, 1993.

J. Janssens, *Taal en cultuurgeschiedenis. We praten vaak met inzichten van vroeger*. Eigen publicatie, 2023.

O.H. Lie (eindred.) e.a., *Het boek van Sidrac. Een honderdtal vragen uit een middeleeuwse encyclopedie*. Hilversum: Verloren, 2006.

P. F.J. Obbema, 'Het Leidse handschrift van Der Naturen Bloeme'. In: *Historische Kring IJsselstein*, no. 33/34 (1985), p. 281-288. Geraadpleegd via:
<https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/299450>

V. Uyttensprot, 'Mens, dier en plant in het middeleeuwse denken'. In: J. Janssens e.a., *En toch was ze rond... Middeleeuws mens- en wereldbeeld*. Brussel: UFSAL, 1990.

Leermiddel over *Der Naturen Bloeme* op *Histoforum*

<https://histoforum.net/2021/uyttendaele.html>

Jan Uyttendaele